

Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Şahsiyeti

Y R D . D O Ç . D R . M E H M E T E M İ N E R T A N

Sakarya Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Mutasavvıf bir şair olan Azîz Mahmud Hüdâyî, edebiyat dünyamızda kendine özgü özellikleriyle yerini almış önemli bir şahsiyettir. O'nun edebî şahsiyetini ele alırken bu değerlendirmeyi: *Külliyyat-ı Azîz Mahmud Hüdâyî* adlı manzum eserini hedef ve çerçeve aldığımızı belirtmek isterim. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin otuzdan fazla eseri mevcuttur. Bunlardan yirmiye aşkın eserinin Arapça olduğunu biliyoruz.¹ Arapça eserlerinin dil, sanat ve edebiyat yönünü bu alandaki uzmanlara bırakıyoruz. 16-17. asrın önemli bir özelliği de Farsça'nın (İmparatorluğun her tarafında) geçerli, rağbet edilir bir dil ve kültür olmasıdır. Üdebanın, ulemanın, rüesanın bu dille okur, yazar ve konuşur olması bir ayrıcalıktır. Dönemin (16-17. yüzyılın) Türk Edebiyatı temsilcilerinin (Zâtî'nin, Füzûlî'nin, Nev'î'nin, Nef'î'nin v.b.) eserlerine baktığımız zaman Farsça eserlerle, divanlarla, mesnevilerle karşılaşırız. Birçok şairimizin divan tertip edecek kadar Farsça'ya vakıf olduklarını, kitaplar dolusu Farsça şiirlerinin bulunduğunu görüyoruz. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin de Farsça bildiğini, Külliyyâtı'nın içinde yer alan birkaç kıt'a ve bir, iki müfredinden öğreniyoruz. Sayıca çok az olan bu şiirleri değerlendirmeye tabi tutmuyoruz.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Türkçe eserlerinin sayısı on civarındadır. Bizim bildiğimiz bu eserlerden: *Küllüyyât-ı Azîz Mahmud Hüdâyî*'nin dışındaki bütün eserleri nesir türündedir. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin edebi şahsiyeti olarak yapacağımız değerlendirme Hz. Hüdâyî'nin şairlik yönüyle ve şiirleriyle sınırlı olacaktır.

Azîz Mahmud Hüdâyî'yi yaşadığı dönemin klasik edebiyat tarihlerinde "Tezkire"lerde bulmak mümkün değildir; çünkü tezkireciler mutasavvıf şairleri "Dîvan" şairi olarak görmemiş, şiirlerini de "Dîvan şiiri" saymamışlardır. Tekke ve

Külliyenin dış görünüşü

tasavvuf şairleri (genelde) Dîvan şiiri anlayışına (tam anlamıyla) uymadıkları için dikkate alınmamışlar. Bazı tezkireciler, mutasavvıf şairleri “şuara”dan saymamış, onların hayatlarından, edebi özelliklerinden ve eserlerinden de bahsetme ihtiyacı duymamışlar.

Dîvan edebiyatının belirgin gelenekleri ve vazgeçilmez kuralları vardır. Bir şairin şiir kitabının tertip şekli önemlidir. Gereken ölçüler tutmadığı zaman “Dîvan Şâiri” olsa bile eseri tam bir dîvan olarak değerlendirilmez. Düzenlenmiş (müretteb) bir dîvân veya düzenlenmemiş (gayr-ı müretteb) bir dîvân olarak nitelenen kitap eğer içerik bakımından yeterli ise: “Tam”; eksik ise: “Nâkıs Dîvan” olarak kabul edilir: “Dîvânçe” sıfatıyla anılır. Klasik edebiyatta içerik ve biçim olarak “dîvan”ları isimlendirmek mümkündür. Gerek tasavvuf edebiyatı alanında ve gerekse halk edebiyatı alanında şiir yazan birçok şairin, şiir kitabına “dîvân” adı verildiğini biliyoruz.² Halbuki bu kitaplar klasik edebiyatımızın dîvan formlarına uygun değildir. Burada isim olmaktan çok, şiir kitabı anlamında ve sıfat olarak kullanılmıştır. Belki de edebiyat tarihçileri bu sebeplerden dolayı tekke ve tasavvuf edebiyatçıları, dîvan şairleri arasında göstermemişler. Tekke veya halk şairlerinin na’tleri na’t formuna, kasideleri kaside formuna tam anlamıyla uyumlu değildir. Bu tür şairlerin gazelleri, musammatları (tertip ve biçim bakımından) klasiğe uyumlu olmadığı için kabul edilmemiştir. Şiir kitapları (cönkleri) “dîvân” tertibine uymaz. Dîvân şairi sınıfına girmeyen Aziz Mahmud Hüdâyî hakkında tezkirelerde yeterli bilgiyi bulmak mümkün olmamıştır. Çağının sayılı bilginlerinden olan Aziz Mahmud Hüdâyî iyi bir eğitim görmüştür. 16.yy. en önemli bilginlerinden dil ve din dersleri almıştır. Arapçayı mükemmel bildiğini, din ilminde çok ileri bir seviyeye geldiğini, “müderreslik” ve

“kadılık” seviyelerine yükseldiğini ve bu görevlerde bulunduğunu, memuriyetten şikâyetçi olduğunu, müderrislikten memnuniyetsizliğini bizzat kendisinden öğreniyoruz:

Müderrislik gam ü derd ü belâdır
Kaza hod cânib-i Hak’dan kazâdır.³

Vaaz ve irşatlarından, hazır-cevaplılığundan, mizah tarzından onun iyi bir edip ve iyi bir hatip olduğunu hemen anlayabiliriz. Azîz Mahmud Hüdâyî hazırcevap ve nüktedan, bir şahsiyettir. İfadelerindeki zarafeti ile farklılığını ortaya koyar. Hitaplarındaki yumuşaklık, yaşantısındaki sadelik, olaylara hoşgörölü yaklaşımı hemen dikkati çeker. Sıkıştırıldığı zaman, söz ve fikir hâkimiyetini kaybetmemiştir. Sorulanı, zarif bir üslupla, iyiye yorarak, tahrike kapılmadan cevaplamasını bilmiştir. Örnek olabilecek iki olayı ve diyalogu nakletmek yararlı olur kanaatindeyim:

Azîz Mahmud Hüdâyî birgün müritlerinden Derviş Mehmed ile Üsküdar’dan, İstanbul’a (kayıkla) gidiyormuş. Hava çok kötü ve fırtınalıymış... Kayık sallandıkça Derviş Mehmet kayığın küpeştesine (düşmemek için) sıkıca tutunuyormuş! Hz. Hüdâyî, Derviş Mehmet’e hitaben:

-“Ne o Derviş Mehmet, korkuyorsun galiba?” diye takılıvermiş. O da Şeyhine cevaben:

-“Evet, haklısınız Efendim; ölüm ile aramızda bir ince tahta parçası var!” diyerek, korkma gerekçesini (kendisince) ifadeye çalışmış... Azîz Mahmud Hüdâyî, Derviş Mehmet’e İstanbul’a varıncaya kadar hiç ses çıkarmamış. Birlikte İstanbul’a ulaşıp, karaya inince :

-“Derviş Mehmet, artık ölümle aramızda o ince tahta parçası da kalmadı!” nüktelerini yapıvermiştir.¹⁴

Üstad’ın diğer nüktesi Padişah I. Ahmed ile sohbeti sırasında vuku bulmuştur. Birgün Sultan I. Ahmed, Azîz Mahmud Hüdâyî’ye hediye göndermiş. Hüdâyî de bu hediyeyi kabul etmeyip, geri çevirmiş! Padişah I. Ahmed aynı hediyeyi Abdülmecid-i Sivasî’ye göndermiş. O da hediyeyi kabul edip, almış. Sultan I. Ahmed, hediyeyi alan Abdülmecid Sivasî ile bir sohbet esnasında ona bu hediyeyi Azîz Mahmud Hüdâyî’nin kabul etmediğini, söyleyivermiş... Abdülmecid-i Sivasî çok zarif bir üslupla Padişaha:

-“Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî bir anka’dır; lâşeye (leşe) tenezzül etmez!” cevabını vermiş... Aradan zaman geçmiş; bir başka zamanda Sultan I. Ahmed, Hz. Hüdâyî ile sohbet ederken, Padişah bu olayı hatırlamış; Abdülmecid-i Sivasî’nin sözlerini, Azîz Mahmud Hüdâyî’ye anlatıvermiş. Hz. Hüdâyî de Sultan I. Ahmed’e:

-“Padişahım, Şeyh Abdülmecid-i Sivasî bir bahrdır (denizdir); deniz bir katre masiva çirkabı ile mülevves (bir damla dünya kirliliği ile kirlenmiş) olmaz!” diyerek- çok güzel yorumla- nüktedeki maharetini, insanlıktaki zerâfetini, olaylara bakıştaki iyi niyetini tarihe mal etmiştir.⁵

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin edebî şahsiyetini değerlendiren ilmiyle, sanatıyla, edebiyatıyla, tasavvufuyla birlikte ele almak daha doğru olur kanaatindeyiz. İlahileri, murabbarları, bestelenmiş bir çok güfteleri, zarif nükteleri onu bize hemen sevdirebilir. Olaylar karşısında sakin ve sabırlı halini, üzüntülü olduğu zamandaki itidalini şiirine herkesin anlayabileceği bir dille yansıtmaktadır:

Alan Sen'sin, veren Sen'sin, kılan Sen
Ne verdinse odur dahi nemiz var
Hakikat üz(e)re anlayup bilen Sen
Ne verdinse odur dahi nemiz var...⁶

Azîz Mahmud Hüdâyî, tasavvufi görüşlerini açıklarken edebiyatı bir vasıta olarak kullanmıştır. Fikirlerini sunarken şeriat dışı olmaktan kaçındığı hemen göze çarpar. Bu özelliğini şiirlerine yansıtan Hüdâyî, halkın kolay anlayamayacağı görüşlere ve ifadelere itibar etmemiştir. Azîz Mahmud Hüdâyî için "Kitaba ve Sünnete uygun -bir mutasavvıf- şairdir" demek doğru olur. Dünyanın bilinmeyenlerini (halkla, ilgilenenlerle) tartışmak yerine, idrake uygun sembollerle konuları ele almayı, yorum yapmayı tercih ettiğini görüyoruz. Şiirlerinde mantıkî, felsefî, ilâhî hikmetle ilgili hususları tartışmak yerine namaz, oruç, zikir, tevbe konularına yönelmiştir. Tevhid, ele aldığı konuların başında gelmektedir. Şiirlerini içtenlikle, yumuşak ve saf bir dille kaleme almıştır. Edebiyatın zor bir tarzı olan dinî edebiyat, tekke edebiyatı Hüdâyî'nin üslubuyla başarılı örneklerle karşımıza çıkar. Sosyal konular, halkı ilgilendiren konular öncelikli olarak işlenmiştir. Sohbetlerinde ve vaazlarında her şeyini halkla paylaştığı için gönüllerde taht kurmasını bilmiştir. Vaaz ve irşadındaki etki gözden kaçmayacak kadar belirgindir. İstanbul Fatih Camii'ndeki hitabeleri, (bizzat kendisinin yaptırdığı) Azîz Mahmud Mescid'ndeki⁷ sohbetleri ve Sultanahmet'teki vaazları çok sevilmiş; ilgiyle izlenmiştir.

Şiirlerini söylerken sanat endişesi taşımayan Azîz Mahmud Hüdâyî, kalıp ve kafiye sıkıntılarına göğüs germiştir; konunun gereği ne ise onu ifadeye çalışarak, mesajın önemine dikkat çekmiştir. Şiir estetiği için ifadenin özünden ödün vermemiştir. Aşağıya aldığımız beyitleri bizi doğrulamaktadır:

Kudûmun rahmet-i zevk ü safâdır yâ Rasûla'llâh
Zühûrun derd-i 'üşşâka devâdır yâ Rasûla'llâh⁸

Burada şiirin, konuya araç olduğunu görüyoruz. Aruzla yazılan şiirlerini terkiplerinden, kullandığı dilin ağırlığından ve ifade tarzından tanımamız mümkündür; çünkü aruzla yazılmış şiirlerinde imâle ve zihafklar dikkati çekecek kadar çoktur. Bu tarz şiirlerinde ustalık veya üstün bir söyleyiş söz konusu değildir. Şiirlerindeki iç ahenk ve muhteva, şekil özelliklerinden daha güçlüdür. Bu tür şiirlerinde anlamın ve beyanın öne çıktığını görebilmekteyiz. Beyit sistemindeki gazel, murabba, muhammes ve kıt'a şeklinde yazılmış şiirleri azınlıktadır; bu şiirler biçim bakımından klasik edebiyatımızın ölçülerine (tam anlamıyla) uymamaktadır. Na'tleri gazel tarzında, bazıları da murabba şeklindedir. Dîvânı mürettep değildir. Şiirleri nazım şekillerine göre değil, konularına göre tasnif edilmiş. Divan edebiyatı tarzına en uyumlu şiirleri "Müfred"leridir. 200 civarın-

da müfredinin bulunduğunu biliyoruz. Bu beytlerde veciz ifadeler ve darb-ı meseller (atasözleri) dikkat çekicidir. Aşağıya aldığımız örnekler bizi haklı çıkarılmaktadır:

‘Aklı olan anlar bunu dünya misâfir-hânedir
Bâki safâ tahsîline sa’y etmeyen dîvânedir

İyiliği et suya at bilmezse ger balık anı
Bilir ey dil ’âlim ü dâna olan Hâlık anı⁹

Eyleyüb eylügi suya eyle ilka
Balık bilmezse bilür anı Mevlâ¹⁰

Sana bir man’i diyem ey ehl-i rây
Eğri yohsuldur cihânda, doğru bay¹¹

Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Dîvân edebiyatı tarzına uyan diğer bir özelliği de “Mülemma” şiirleridir. Halk şairlerinde rastlanmayan bu tarz, bazı Tekke ve Tasavvuf şairlerinin şiirlerinde görülmektedir. Eşrefoğlu Rûmî’yi, Kuddusî’yi, Şeyh Ahmed-i Sûzî’yi v.b. mutasavvıf şairleri emsal olarak saymamız mümkündür. Azîz Mahmud Hüdâyî’nin (mülemmalarında) bazı mısraların farklı dilde yazdığını görüyoruz:

‘Âkil isen hayra sa’y et dâima
“**Leyse li’l-insânî illâ mâ se’â**”¹²

beytinde olduğu gibi. Bazen de bir şiirde beytleri iki ayrı dille yazmıştır:

Cennet ehline gerek ilm ü ’amel
Lâ-cerem uçmağa lâzımdır cenâh
“**Yâ ’ibâd’Allâh kûmû va’bûdû
Ve’zkrûhü fil-güdûvvi ve’r-revâh**”

Ger mücâhid fisebîlillâh isen
Hâlık’ı zikr et odur hayr-ı salâh
“**Leyse li’l-insânî illâ mâ-se’â
Fe’ctehid fi’llâhi in şî’te’l-felâh**”¹³

Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Mesnevi tarzında yazılmış mülemma şiirleri de vardır. Bu şiirler aruzla yazıldığından yukarıda zikredilen özellikler aynen mevcuttur:

Bu gece kim Leyle’i Mi’râcdır
Zevk-ı vasla kulların muhtâcdır

Fazlın ile aradan gitsin hicab
Hûb cemâlin görelim ref’et nikab

“**Ente Rabbî ente Hayrû’n-nâsirin**”
İki alemde kerem senden hemîn

“**Ente Rabbî ente Fettâh ü Kerîm
Ente Hayy’î ente Kayyûm ü Kadîm**”

Mutasavvıf şairlerde görülen özelliklerden biri de tamamen Arapça, Farsça şiir yazmış olmalarıdır. Azîz Mahmud Hüdâyî de Arapça, Farsça şiirler yazmıştır. Bu tür şiirlerinin sayısı azdır.

Arapça ve Farsça şiirlerinin edebi değeri hakkındaki yorumu ilgili dil bilimcilerine bırakıyoruz. Müstakil Arapça, Farsça şiirlerinden bir iki örnek vermek faydalı olacak. Arapça şiirlerden iki farklı kıta:

**“El-hamdü leke ve’ş-şükrü lek(e)
Yâ men lehü’l-fazlü’l-‘azîmü
Yessir lenâ zevka’l-visâli
Yâ Müste’ân ve yâ Kerîm”**

**“Lehu’d-dünyâ lehu’l-‘ukbâ
Lehu’l-ûlâ lehu’l uhrâ
Lehu’s-suğrâ lehu’l-kübrâ
Ve Rabbü’l-‘arşi Mahmudin”¹⁴**

Farsça şiirlerinden de bir kıta ve bir beytle yetiniyoruz:

**“Ey İlah-ı men ve İlah-ı heme
Ve’y penâh-ı men vü penâh-ı heme
Rahmetet râ çü hadd ü gâyet nist
‘Afüv kün yâ Kerîm günâh-ı heme”**

**“ Zenb-râ i’tirâf merd-i hünerest
Şer cüz-est ez beşer-i beşerest”¹⁵**

Hz. Hüdâyî’nin şiirde Türkçe’yi tercih ettiğini belirtmek ve vurgulamak yerinde olur. Aruz veznindeki şiirleri lirizm yönüyle daha yavaş ve daha ağır bir lisanla yazılmıştır. Şiir kalitesinin yüksekliğinden bahsetmek de doğru değildir. Belki de bu sebepten Divan şairleri arasında sayılmamıştır. Divan şairleri ve zamanın şiir otoriteleri, hatta tezkireciler hece vezniyle şiir yazarları şairden bile saymamışlar. Azîz Mahmud Hüdâyî’nin şairlik iddiası veya kaygusu olmamıştır. Dîvan şairindeki fahriyeyi, bir başka deyişle şairliğin ve sanatının üstünlüğünü iddiayı onda göremeyiz; aksine, tevazuu tercih etmiştir. Didaktik şiirlerde iddia ve fahriye kendiliğinden ortadan kalkar... Aruz veznini ve hece veznini kullanabilen Azîz Mahmud Hüdâyî’nin, az da olsa hece ile aruzu birlikte kullandığı vakidir. Bazı şiirlerinin hem hece veznine hem de aruz veznine uygun düştüğünü görüyoruz. Aşağıdaki şiir hecede: 8’liye, aruzda: Müstef’ilün + Müstef’ilün kalıbına uymaktadır:

Eyler seherde gulgule
Dost gülşenin bülbulü
İster vere cânın güle
Cân gülşenin gülü¹⁶

Yunus Emre’nin de bu tarz şiirleri vardır. Hz. Hüdâyî’nin, onun etkisinde kalması mümkündür. Şairimizin şiirlerinin çoğu aruz veznindedir. Heceyle yazdığı şiirlerde durak kullanmamıştır. Şiire yaklaşımında divan edebiyatından çok,

halk edebiyatı tarzına daha yakındır. Milli ölçümüz olan heceyi yer yer tercihinde elbette birçok sebepleri vardır. Halkın milli duygularına hitap etmesi de söz konusudur. Herkesin okuyabilmesi, kolayca anlayabilmesi önemli bir özelliktir. Şairimizin sanat iddiasında bulunmaması onu heceye ve aruzda halk tarzına yöneltmiş olabilir. Divan tarzı şiirlerinde muhteva ve dilin ağır olduğunu yukarıda zikretmiştik. Halk edebiyatı tarzındaki şiirleri daha lirik, daha coşkuludur. Birer örnekle ne demek istediğimiz kolayca anlaşılır:

Aruz vezniyle: Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün

Cân ü dilden Hâlık'ı zikr edelim
Hoş sa'âdet ehli etmiş Hak bizi
Lütf-ı bî-pâyânına şükr edelim
Hoş sa'âdet ehli etmiş Hak bizi

Ehl-i İslâm ehl-i îmân eyledi
Bunca lütf ü bunca in'âm eyledi
Fazl ü ihsânını itmâm eyledi
Hoş sa'âdet ehli etmiş Hak bizi

Bir başka örnekte: Müstef'ilün/ Müstef'ilün

Suğrâ Sen'in kübrâ Sen'in
Ûlâ Sen'in ührâ Sen'in
Dünyâ Sen'in Ükbâ Sen'in
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ

Sen'den kerem Sen'den 'atâ...v.b.¹⁷

Hece vezniyle yazılmış şiirlerinden örnekler: Hece: 8

Açılalım güller ile
Ötelim bülbüller ile
Diyelim pâk diller ile
Lâ'ilâhe ill'Allâh

Sen seni ne sanırsın
Fânîye dayanırsın
Uş bir gün uyanırsın
Tevhîde gel tevhîde¹⁸

Rasûlün verdiği haber
Günden güne zühûr eder
Tutdı dünyâyı ser-te-ser
Zulüm deyu ağlar var mı

11' lik hece vezniyle:

Tevhîd ile olur her derde dermân
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler
Tevhîd ile olur her müşkil âsân
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler¹⁹

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin şiirlerini incelediğimiz zaman, dörtlükler haline yazılmış olanlarının hem içerik hem de şekil bakımından daha başarılı ve daha güzel olduğunu görürüz. Ahmed Yesevi ve Yunus Emre vadisinin yolcusu olduğunu hissederiz. Bu vadiye yürürken özenti içinde olmadığını da belirtmek gerekir. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin kendisinden önce gelenleri taklit etmede başarılı olduğu söylenemez; mesela bu şiiri eski mutasavvıflardan bir yansımadır; ama (şiir olarak) başarılı değildir:

Kesret emvâcına aldanır sanma
Vahdet deryasına girip kalanlar
Bir dahi fâniye nazar eylemez
Hakk'ın dîdârını görüp gelenler

Zevk ile anlayıp sırr-ı vücûdu
Kemâline erişdirdi şühûdu
Hakikat üzre etmiştir sücûdu
Dergâh-ı Hakk'a yüz sürüb gelenler²⁰

Anadolu'nun mutasavvıf derviş ozanlarını temsil etmek, taklit etmek çok zordur; çünkü onlar çok güçlü ozanlardır. Bir Yunus Emre gibi söylemek başka iştir; onun açtığı vadiye yürümek başka iştir. Anadolu dervişlerinin aralarında tasavvufi görüş farklılıkları vardır. Bu mutasavvıfların dine bakış tarzı, şeriat içi ve şeriat dışı görüş ve tutumları ciddi ayrılıklara sebep olmuştur. Mesela Anadolu mutasavvıflarının bir kısmı "aşk"ı "din" diye tanımlamıştır. Yunus Emre'nin aşk hakkında söyledikleri bizi doğrular:

"Ey aş(1)kan ey aş(1)kan aşk mezheb ü dindir bana
Gördü gözüm dost yüzünü yas kamu düğündür bana"²¹

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, aşkı din olarak kabul etme hususunda belirgin bir beyanı yoktur; ama aşkı dinin bir emri olarak telakki ettiğini, dinin tamamlayıcı bir parçası olarak düşündüğünü ifadelerinden anlayabiliyoruz:

Geli diyelim şevk ile
Lâ'ilâhe ill'Allâh
'Aşk ile sıdk ü zevk ile
Lâ'ilâhe ill'Allâh

Anadolu mutasavvıflarının etkisinde kalan Hüdâyî, aslında kendi yolunda seyretnmiş; kendi disiplini içinde kalmayı yeğlemiştir. Böylece Anadolu aşıklarına ilgisiz kalmamış; aşk konusundan da uzak durmamıştır.

Azîz Mahmud Hüdâyî platonik aşka iltifat etmemiştir. Bazen panteizmi hatırlatan (sathi-yüzeysel) tahliller yapmıştır. onun bu tür tahlilleri, Anadolu mutasavvıf şairleriyle mukayese edilecek ölçüde değildir. Anadolu mutasavvıfları aşka daha fazla misyon yüklemişler. Yunus, Nesîmî, Pir Sultan Abdal ve benzerlerinde bu özellikleri görebiliriz. Azîz Mahmud Hüdâyî, aşk, din, halk üçgeninde Ahmed Yesevi, Hacı Bayram-ı Veli ekolünün (nev-i şahsına münhasır) bir devamıdır. Şiir ve edebiyatta da böyledir.²² Orta Asya'nın sofistlik düşünceleri ve ifade-

Remz-i Muhammedi
olarak gül

leri bizi bu sonuca götürmektedir. Ahmed Yesevi'nin saf ve samimi tavrını şair Hüdâyî'de aynen görebiliyoruz. Sanki onunla aynı zamanda ve aynı yerde yaşamış; aynı eğitimi almış gibidir. Görüş ve düşüncelerindeki paralellik hemen dikkati çeker. Hüdâyî'nin şiirlerinde bulunan sanatı ve hünerleri, hikmet ve hakikat parıltıları gölgelemektedir. Şiirlerini tasavvufun cazibesıyla söylemeğe çalıştığını fark edebiliriz. Hüdâyî'nin şiirlerini edebi sanatın heyecanı olarak değil, fazileti hedef alan irşat dizisi olduğu kanaatindeyiz.

Ahlaki konulara önem veren Hüdâyî, ifadelerinde sert bir üslup takınmıştır. Bu tarzıyla, tavizsiz bir "zahid" görüntüsü çizer. Nesir ve nazımlarında dinî-tasavvufî konuları işlemiştir. Müritlerini (taliplerini) kendisine yöneltirken açık, net ve kesin bir üslup kullanmıştır. Ele aldığı konuları doğru ve düz bir mantıkla, sistematik olarak izah etmeğe çalışmıştır. Öncelikli olarak ele aldığı konuları şunlardır:

- 1- Emanete hıyanet etmemek (devamlı ve ısrarla üzerinde durduğu bir konudur),
- 2- Gaflet uykusundan uyanmak(gerçekleri görmek, çok şükretmek),
- 3- Şeytana uyup, yalancı dünyaya aldanmamak,
- 4- Dünyaya meyletmemek, mâsivâdan el çekmek,
- 5- Samimiyetle Hakk'ın yoluna girmek ve halvetin önemini kavratmak,
- 6- Her türlü kötülüklerden sakınmak,
- 7- Hayırlı işler yapmak, hayır yolunu tercih etmek,
- 8- Allah'ın emirlerini tutmak, tutmayanların sonunun kötü olacağını bilmek, bildirmek;
- 9- Ehl-i imanı Hak yola çağırarak; şeyh olarak, insanları tarikata davet etmek.

Tebliğlerinde Yunus'ca coşkulu, heyecanlı bir dil kullanmıştır:

Şol kimse ki açtı gözün
Cânâna tabşırdı özün
Dinle Hüdâî'nin sözün
Gel Hakk'a pervaz idelim²³

Yunus Emre bir dervîştir ve bu çizgiyi hiç değiştirmemiştir. O bir mutasavvıf sûfidir; amma temsil ettiği bir sistem veya teşekkül ettirdiği bir tarikat yoktur. Yunus hep dervîş olarak kalmıştır. Hiçbir zaman şeyh olmayı düşünmemiştir. Buna rağmen hem edebiyat tarzında, hem de fikir bazında onu takip eden insan sayısı çoktur. Azîz Mahmud Hüdâyî ile Yunus'un paralellikleri olduğu gibi, sistemde ve düşüncede farklılıkları da vardır. Bir ahlâk hocası olarak karşımıza çıkan Hüdâyî, bir mürşit ve şeyh tavrını hemen hissettirir. Ağırbaşlı, vakur, etkili bir eda ile düşüncelerini açıklar; muhataplarını kontrol altında tutar; dilek ve isteklerini herkesin anlayabileceği tarzda ifadeye özen gösterir. Mesela "tevhid" in, zengin, fakir ayırımı yapmadan herkesin eşit olduğunu söyler. Hakk'a ulaşma arzusunda olanların "tevhid" ehline hizmet etmesini tavsiye eder. O'nun hayat ve irşad stratejisi budur.²⁴ Bu sebeple **şiirlerinin her biri bir hitabe niteliği taşır**; onun şiirleri halkı aydınlatacak, gerçekleri halkın idrakine indirgeye-

cek birer tebliğdir. Bu hitabeler şiir formunda verilmiştir. Sanat iddiası olmayan bu deyişlerde Celvetiyye'nin felsefik yapısı bütün boyutlarıyla yerini almıştır. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin şairlik iddiasında bulunmadığı bilinen bir gerçektir. Yunus'ta **şiir** dilden gönle akan bir ırmak, halden kale (yaşantıdan, lisana) taşan bir rahmet seli iken, **Azîz Mahmud'da muhataba dikte ettirilen bir mektup, bir konferans metni, bir hitabedir.** Aslında Hüdâyî, şiiri ve nesri fikrini neşretmek için kullanmıştır. **Halkı aydınlatmada ve olgunlaştırmada şiir tarzı tercihlerinden biridir diyebiliriz:**

Zevk-ı dünyâya muhabbet nice bir
Lezzet-i fânîye râğbet nice bir
Nice bir 'âdet ve bid'at nice bir
Nefs-i şirrîre itâ'at nice bir
Mâye-i ömrü izâ'at nice bir

Veya:

Nice bir derd ile mihnet
Nice bir hasret ü firkat
Vaslına verir kâbiliyet
Çok ağladık bizi güldür²⁵

örneklerinde olduğu gibi. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin fikirde takip ettiği şahsiyetleri edebiyatta takip etmemesi sanat kalitesini düşürmüştür. Hüdâyî'nin şiirlerinde kafiye önemsiz bir süs gibidir. Kafiyelerin zayıflığı yarım kafiye tercihi hemen dikkati çeker: “olmaz”, “bilmez”, “kalmaz”ları kafiye olarak kullanması şiirini zayıflatır. “Hal”, “gül”, “dal”daki kafiyeler de bu türdendir:

Çünkü murâdımız Sensin
Gayrun sevdâsın kaldır
Pak eyle gönül hânesin
Kendi aşkınla doldur

Nice bir derd ile mihnet
Nice bir hasret ile firkat
Valsına verir kâbiliyet
Çok ağladık bizi güldür²⁶

Şiirlerinde olduğu gibi. kafiye olarak kullandığı fiiller zayıf kalmıştır. Diğer kelimelerle yaptığı kafiyeler daha sağlam, daha tutarlı olmuştur. Çoğu edebiyat otoriteleri “redifleri” kafiye olarak kabul etmemektedirler. Şair Hüdâyî'nin, redifleri kafiye olarak kullandığını görüyoruz. Onun şiirlerindeki en başarılı yönü içtenliği ve saflığıdır. Döneminin büyük bilginlerinden olmasına rağmen dilinin sadeliği ona bir ayrıcalık sağlar. Objektif olarak bakıldığı zaman, “Azîz Mahmud Hüdâyî asrının büyük mutasvıfıdır” diyenlere rağmen “ O, alim ve zâhididir” diyenleri de haklı çıkarır. Hüdâyî'nin alimliği ve zahidliği (her iki sıfatın sorumluluğu) onu asla terk etmemiştir. Şiirlerini halkın anlayacağı dille, ilim adamına yakışır olgunlukla söylemiştir. Zaman, zaman Ahmed Yesevi, Hacı Bayram-ı Veli, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli' gibi tekke şairlerinin (şekil olarak) etkisin-

de kalmış; onları taklit etmiştir. Aslında onların yolundaymış gibi görünmesine rağmen, fikir bazında, aralarında görüş farklılıkları vardır. Orta Asya'daki dinî, ahlakî tasavvufi görüşler Anadolu'da değişime uğramış, zühdün, hikmetin anlam ve önemi yumuşatılarak farklı, toleranslı, güçlü bir tasavvuf edebiyatının yolu açılmıştır. Anadolu mutasavvıfları bu yeni yolda bazen de serbest sınırsız, bir düşünce çerçevesinde hareket etmiş, (kendine özgü) farklı bir yol geliştirmiştir. Azîz Mahmud Hüdâyî, Yunus'la, Kaygusuz'la, Pir Sultan Abdal'la aynı kaynaktan beslenmesine rağmen düşünce ve hayat tarzlarında paralellik yoktur. Başlangıç noktası aynı, sonuç farklı tecelli etmiştir. Her ikisinin de tasavvufi hareket ve felsefesinde ayrıcalık vardır. A. M. Hüdâyî'yi onların devamı olarak düşünmek yanlış bir değerlendirme olur kanaatindeyiz.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, kendine has bir üslubu ve ifade tarzı göze çarpmaz. Onda konu tek (Hakk'a giden yolu göstermek) olduğu için, amaç da tektir. Birçok manzumelerinde ifadeleri tekrar niteliğindedir; hissedilmez. Aynı fikri işleyen şiirlerinin farklı nüshalarında hemen, hemen aynı deyim ve terimleri tekrar ettiğini görüyoruz. Görüş ve düşüncelerindeki tekrar kanaatimizce pekiştirme amacıyla söylenmiş olabilir. Gerek Dîvan, gerekse halk şairlerinde (özellikle çok şiir yazarlarında) tekrar çok görülür. Benzer gazelleri, kasideleri, ilahileri, koşmaları, semailerini çok olan bir şair görüntüsünde olmadığı için "pekiştirme yapmaktadır" yorumunu yapıyoruz.

Azîz Mahmud Hüdâyî düşüncelerini dile getirirken her cümlesinin niyaz, şükür, dua olmasına özen gösterdiğini belirtmek lazım. Her zaman ve her yerde ilim adamı titizliği ile hareket ettiğini hissettirmiştir. İfadelerinde, daima hissin önüne aklı oturtmuştur. Bir fikir ve söz ehli olan Hüdâyî'nin ifadeleri riyadan uzaktır. O söylerken coşturmak yerine yavaşlatmayı, ifadeleriyle ısıtmak, yakmak yerine titretmeyi, kendinden geçirmek yerine, kendine döndürmeği yeğlemiştir. Kelimeleri yalın anlamlarıyla kullanmayı tercih etmiştir. Bunu yaparken kalp dilini değil, dudak dilini tercih etmiştir. Tavır olarak kaşları çatık, yüzü ciddi, bakışları sert bir portre karşımıza çıkar. Başka mutasavvıfları incelediğimiz zaman ilimden, tasavvufa yönelen mutasavvıflarda bu özellikler benzer şekilde tecelli etmektedir.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin nesir tarzında yazdığı eserlerinin çoğu Arapça'dır. Bu eserlerin Türkçe olmaması tasavvufumuz, edebiyatımız ve dilimiz açısından büyük bir kayıptır. Ne yazık ki bu kaybın telâfisi mümkün olmamıştır. Müslüman Türk halkının, böylesi büyük bir şahsiyetten öğreneceği (elbette) çok şey vardır...

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin müzik eğitimi ile ilgili yeterli bilgimiz yoktur. Kimden, ne ölçüde müzik eğitimi aldığını, müzikte hangi ölçüde usta olduğu konusunda söz söyleyecek durumda olmak gerekir. Öğrenebildiğimiz kadarıyla şiirlerinin bir kısmını kendisi bizzat bestelemiştir; bazı kaynaklar²⁷ bunu belirtmektedirler. Bestekâr Hüdâyî'nin, güftelerini besteleyecek ölçüde müzik bilgisinin bulunduğu bilinmektedir. Onun bu yönünün yeterince incelenmediği kanaatini taşıyoruz.. Biz bestekarlığı hakkında bir yorum yapacak durumda da değiliz. Kendi bestelerinin dışında şiirlerini müritleri, sevenleri başka bestekarlar da bestelemiştir. İlahileri

zikir meclislerinde devamlı okunmuştur.²⁸ İlahi formunda yazdığı şiirlerinde ses uyumları zayıf kalmıştır. En coşkulu zamanlarında söylediği manzumelerde dahi ahenk eksikliği dikkat çekecek kadardır. Aşağıdaki dörtlük bestelenmiş şiirlerinden biridir; görüşlerimizi desteklediği için buraya alıyoruz.

Nefse uyub rah-ı Hak'dan taşra çıkmak yol mudur
Kibr ü 'ucb ile adın derviş takmak yol mudur
Matlabın a'lâ iken ednâya akmak yol mudur
Yâr-ı Bâki var iken ağıyâra bakmak yol mudur²⁹

Yetmiş civarında şiirinin bestelenmiş olduğu bilinmektedir.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Halk edebiyatı tarzındaki deyişleri bize Ahmed Yesevî'yi, Hacı Bektaş-ı Velî'yi, Hacı Bayram-ı Velî'yi hatırlatır; onların yolundaymış izlenimini verir. Koşma tarzında yazdığı şiirleri halkın anlayacağı bir dilledir. O, divan şiiri ile halk şiiri arasında bir orta yol tutmuş görünür. Hangisine daha yakındır, denilirse: Halk şiirine daha yakındır; diyebiliriz. Heceyi ve aruzu kullanmada bir sıkıntısı olmamasına rağmen, şekil ikinci planda yer aldığı için yukarıdaki yorumumuzu yapma ihtiyacını duyduk. Yunus Emre tarzından oldukça çok etkilenmiş olan Hz. Hüdâyî'nin deyişleri, Yunus'un 16. yüzyıldaki versiyonu olarak kabul edilse, yeridir; mesela:

Bilürem seni yalan dünyasın
O yârları alan dünyasın
Bir can kurtulmaz senin elinden
Temür kafesler bozan dünyasın
Sevdiğimi aldın beni ağlattın
Dönüp yüzüme gülen dünyâsın
Aşık Yunus sema urur çarh ile
Bizim dahi çarhımızı bozan dünyasın³⁰

Şeklindeki Yunus mahlaslı şiiri kendi yorumuyla Şair Hüdâyî şöyle ifade eder:

Kim umar senden vefayı
Yalan dünya değil misin
Muhammedü'l-Mustafa'yı
Alan dünya değil misin
Eğer şah u eğer bende
Her kişiyi salan bende
Kimse mekan tutmaz sende
Vîran dünya değil misin
İşin gücün daim yalan
Çok kişiden arta kalan
Nice kerre boşaluben
Dolan dünya değil misin³¹

Hüdâyî'nin Yunus gibi söyleyişleri çoktur. İlahi aşkı bir başka güzel anlatan Yunus'un:

Cennet cennet dedikleri
Birkaç evle birkaç huri
İsteyene ver anları
Bana Seni gerek seni

deyişine, mutasavvıf Hüdâyî şu şekilde katılır:

Neyleyim dünyayı
Bana Allah'ım gerek
Gerekmez mâsivâyı
Bana Allah'ım gerek

Fani devlet gerekmez
Dürlü zinet gerekmez
Hakk'sız cennet gerekmez
Bana Allah'ım gerek

Beyhûde havâyı ko
Hakk'ı bula-gör yâ Hû
Hüdâyî'nin sözü bu
Bana Allâh'ım gerek³²

Sonuç olarak diyebiliriz ki: Azîz Mahmud Hüdâyî, çağındaki ve sonraki birçok mutasavvıf şairleri etkilemiştir. Şiirlerine nazireler yazılmış olması bizi doğrular. Celvetî şeyhlerinin etkilendiği bir şahsiyettir. Bu mutasavvıflar onun yolundan gitmeğe çalışmışlar; fikirlerini benimseyerek, şiirlerine nazireler yazmışlar; bazı şiirlerini de bestelemişler. Eserleri bir çok mutasavvıflar tarafından şerh edilmiş. Bu eserlerden bazıları Türkçe'ye çevrilmiş; bazılarında da haşiyeler yapılmıştır. Fikri yönden, kendisinden sonrakileri etkileyebilmiş bir şahsiyet olduğu aşikardır.

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin hitabetindeki zerafet dualarında da bir müjde olarak bizi karşılar. O'nun tüm insanlığa hitaben yapmış olduğu dua, bize Mevlâna'yı hatırlatmaktadır. Hz. Mevlâna: "Ne olursan ol, yine gel; bizim dergahımız umutsuzluk dergahı değildir..." demiş. Hz. Hüdâyî de kendisini ziyarete gelenlere, türbesinin önünden geçerken durup fatiha okuyanlara, O'na gönülden bağlı olanlara: şu duası müjde ve hediye niteliğindedir: **"...Denizde boğulmasınlar; ahir ömürlerinde yoksulluk çekmesinler! İmanlarını kurtarmadıkça (ahirete) göçmesinler! Öleceklerini bilsinler; haber versinler!..."** Bu dua bir dilek ve temenni şaheseridir. Bu sempozyuma katılımcı veya dinleyici olarak iştirak edenler veya çalışmamızı okuyucu olarak değerlendirenlerin bu duadan payını almaları dileğiyle, Hz. Hüdâyî'nin himmetine, üstatların hoşgörüsüne sığınıyor, saygılarımı sunuyorum.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- Bilgin, Azmi: Yunus Emre, 1999 Şule yay. İst.
- 2- Develi, Hayati: Ahmet Yesevi 1999, Şule Yay. İst.
- 3- Ertan, Mehmet Emin: Azîz Mamut Hüdâyî, 2001, Şule Yay.İst.
- 4- Ertan, Mehmet Emin: Özel Arşivi
- 5- Halit, Mehmet: Azîz Mahmud Hüdâyî, Makale İst.
- 6- Kâmil, Yılmaz:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi c. I. s. 110
- 7- Mehmet Gülşen, Külliyyat-ı Azîz Mahmud Hüdâyî (H.1338) İst. Matbaa-i Bahriye
- 8- Tezeren, Ziver: Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî, 1984 Hayatı, Şahsiyeti, Tarikati, Eserleri, İst. Üniv. Edebiyet Fak. Yay.
- 9- Tezeren, Ziver: Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Dîvanı II. 1985
- 10- Vassaf, Hüseyin: Sefîne-i Evliyâ, İst. Süleymaniye Kütp. Yazma Bağışlar Bl. Nu: 2306

DİPNOTLAR

1. Mehmet Gülşen, Külliyyat-ı Hz. Hüdâyî, Mukadime, Kemalettin Şenocak, Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî, s. 30.
2. Ziver Tezeren, Seyyid Azîz M. Hüdâyî Dîvân, Yunus Emre, Dîvân-ı Yunus Emre, Dîvançe-i Figânî v.b.
3. Mehmet Gülşen, Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî, s. 161
4. Hüseyin Vassaf, Sefîne-i Evliyâ, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Bölümü, Nr. 2306, II, s. 381.
5. Mehmet Halit, Makale, Azîz Mahmud Hüdâyî, İstanbul
6. Mehmet Gülşen, a.g.e. s. 72
7. Daha sonraları cuma namazı kılınmak ve hutbe okunmak üzere izin alınarak “Cami’ye çevrilmiştir.
8. Ziver Tezeren, Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Dîvânı II, İstanbul 1985 s. 23
9. Mehmet Gülşen, a.g.e., s. 158, 159
10. Kâmil Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi I, 110
11. Mehmet Gülşen, a.g.e., s. 160
12. a.g.e., s. 29
13. a.g.e., s. 35
14. a.g.e., s. 206, 204
15. a.g.e. s. 212
16. Ziver Tezeren, a.g.e. s. 150.
17. a.g.e., s. 19, 165
18. Mehmet Emin Ertan, Azîz Mahmud Hüdâyî, İstanbul 2001, s. 156
19. a.g.e., s. 18, 164, 17
20. Ziver Tezeren, a.g.e., s. 54
21. Yunus Emre Dîvânı, s. ?
22. Ahmet Yesevi, Şule Yayınları 1999
23. Ziver Tezeren. a. g.e., s. 99
24. Ziver Tezeren, Seyid Azîz Mahmud Hüdâyî, Hayatı Eserleri, s. 90.
25. Ziver Tezeren, A. M. H. Divanı, İstanbul 1985 s. 49, 54.
26. Mehmet Emin Ertan, a.g.e., s. 55
27. Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, IV, 339.
28. Ziver Tezeren, a.g.e., s. 189.
29. M. Gülşen, a.g.e., s. 109.
30. Mehmet Emin Ertan, Özel Arşivi.
31. a.g.e., s. 88.
32. Ziver Tezeren, a.g.e., s. 166 / M. Gülşen a.g.e., s. 152.